
Kulturní dimenze mezinárodních vztahů

Zuzana Lehmannová

Téma úlohy kultury v mezinárodních vztazích není nové. Existuje bohatá škála literatury věnované těmto otázkám, ale většina prací se jimi zabývá pouze z určitých tradičně uplatňovaných hledisek. Největší pozornost byla a je věnována institucionalizovaným mezinárodně-kulturním vztahům, tj. např. vývoji oficiálních kulturních vztahů mezi státy, vývoji a poslání mezinárodních institucí, výkladu a historickým funkcím mezinárodních kulturních dokumentů a dohod, rozboru kulturně-politických systémů jednotlivých zemí, místu kultury v zahraniční politice států apod. Většinou je v této souvislosti zdůrazňována pozitivní úloha kultury při sblížení a vzájemném pochopení národů, kultura je chápána jako faktor integrující a pomáhající otupovat ostří mezinárodních rozporů. Tato představa je však oprávněná pouze částečně, celý problém kultury a její úlohy v mezinárodním životě je totiž mnohem složitější. Částečně se tento problém odráží v odborné literatuře, která se zabývá např. rolí ideologie, umění, náboženství v mezinárodním životě, signalizuje to však také sama soudobá mezinárodní praxe, v níž se stále zřetelněji začíná projevovat kulturní diferenciací národů a kulturní faktory jako zdroj rozporů a bariér mezinárodního života. Tuto skutečnost potvrzují i výzkumy tzv. věd o kultuře, jejichž výsledky však dosud plně nevyužívá ani teorie mezinárodních vztahů, ani mezinárodní praxe.¹ Tyto disciplíny formulovaly teoretická zobecnění vymezující kulturu jako celistvý fenomén, jeho základní funkce v rámci sociálních systémů, jeho strukturu, dynamiku atd. Ukazuje se, že právě tyto poznatky jsou dnes velmi významným nástrojem pochopení mezinárodních procesů, jejich dynamiky, odhalení vzájemné souvislosti a podmíněnosti jednotlivých oblastí společenského života v globálním měřítku i v měřítku jednotlivých států a národů.

Záměrem této statí je proto znovu otevřít problém úlohy kultury v mezinárodních vztazích, a to z pohledu vědních disciplín, které rozpracovaly obecné teorie kultury, a pokusit se s využitím jejich výsledků o nový úhel pohledu na mezinárodní problematiku. Cílem této statě je upozornit na význam kulturologických poznatků a na možnosti jejich aplikace v teorii i praxi mezinárodních vztahů, upozornit na styčné body obou oblastí zkoumání. Tato úvaha je pouze teoretickým vstupem do celého složitého komplexu otázek, neklade si za cíl řešení problémů, ale pouze formulaci teoretických východisek. Problematika kultury a její úlohy v mezinárodním životě je natolik složitá, že řešení naznačených problémů bude vyžadovat dlouholetou týmovou práci odborníků z mnoha odvětví zainteresovaných věd.

Výchozím předpokladem pro řešení zvoleného úkolu je vymezení principů, tj. teoretického stanoviska, z něhož budou vyvozeny způsoby a cesty řešení problému.

Kategorie kultury

Obecné východisko je dáno obsahem základní kategorie, tj. odpovědí na otázku, co je kultura. Tato otázka je naprosto zásadní, protože odpověď na ni teoreticko-metodologicky určuje cesty dalšího zkoumání. Většinou – a to částečně i v odborné literatuře – je však pojem kultury používán značně intuitivně, tj. na úrovni běžného povědomí, běžné představy o tom, co kultura je. Obsah pojmu je pak velmi nepřesný, a to vede k zkrleslým interpretacím při jeho aplikaci. Vyvarovat se podobných simplifikací předpokládá uvědomit si,

že pojem kultura – stejně jako každý jiný vědecký pojem – shrnuje složitý teoretický systém poznatků, který je výsledkem dlouhodobého empirického i obecně teoretického poznávání předmětu. Pouze takový systém poznatků může být východiskem pro další aplikaci a konkretizaci.

V rámci věd o kultuře byla rozpracována řada teoretických modelů kultury, bylo formulováno velké množství definic. Všechny teorie kultury však mají určité společné jmenovatele.² Kultura je na současné úrovni poznání definována jako nadbiologicky vytvořený systém regulativů lidské činnosti, které zajišťují stabilitu, rovnováhu, fungování sociálních systémů, jejich vztahy s jinými sociálními systémy i s jejich životním prostředím. Kultura je produktem aktivity druhu *Homo sapiens*, který si tak sám vytváří specifický nástroj, mechanismus své adaptace a svého rozvoje předávaný nadbiologickou cestou. Tyto funkce plní kultura jak na úrovni lidského rodu jako celku, kde jde především o regulaci lidské činnosti jako biosférického faktoru, tak i na úrovni konkrétních sociálních systémů. Stejně funkce plní i na úrovni individuální jako regulativ vztahů mezi individuem a sociálním systémem a současně i jako regulativ a determinující faktor vnitřní osobnostní integrity jedince. Tento systém regulativů má jednak objektivizovanou podobu v lidských duchovních, institucionalizovaných i tvarově materiálních výtvořech a jednak podobu subjektivních kognitivních a emocionálních struktur, které si individuum osvojuje, fixuje a rozvíjí v procesu socializace. Kultura je tedy na současném stupni poznání chápána jako celý složitý systém lidských výtvořů – objektivizovaných i internalizovaných –, které jsou nahlíženy z hlediska své funkce regulativu existence, adaptace a vývoje lidského rodu jako celku, jednotlivých sociálních systémů (od velkých společenských celků až po malé sociální skupiny) a jednotlivců.

Přes složitost a často i nepřehlednost teoretické situace v oblasti kulturologického bádání lze vyčlenit zhruba tři základní roviny aplikace pojmu kultura:

1) Nejobecnější je rovina reflexe podstaty existence a vývoje lidského rodu. Kultura je v této souvislosti interpretována jako výraz kvalitativní odlišnosti lidského bytí od přírody. Tato rovina úvah, která byla po dlouhou dobu doménou filozofie, nabývá v poslední době podobu konkrétních problémů vědy i praxe. Jde o problémy vztahu biologické a kulturní evoluce, vztahu antropogeneze, sociogeneze, technogeneze, úlohy lidského faktoru ve vývoji biosféry, aktuálních vztahů člověka a biosféry, funkcí kultury v těchto vztazích, vztahů mezi genetikou a kulturní linií „dědičnosti“ atd. Vědecké poznání kultury se v této oblasti dostává do úzké vazby s přírodovědnými disciplínami (včetně věd biosférických a ekologických) – etologií, genetikou, fyzickou antropologií, paleontologií atd.

Do problematiky mezinárodních vztahů se tato rovina promítá v podobě celého komplexu ekologické problematiky, ostatních globálních problémů soudobého světa, obnovení a uchování integrity lidské skutečnosti v celoplanetárním měřítku apod. Kultura zde vystupuje jako regulativ globální existence lidstva ve vztahu k planetárnímu životnímu prostředí, k biosféře jako celku, ale i ve vztahu lidstva a jeho vlastních výtvořů (technogeneze) apod.

2) Konkrétněji je pojem používán na úrovni jednotlivých věd o kultuře. Je to rovina reflexe konkrétně dějinného, konkrétních sociokulturních systémů, jednotlivých typů kultur, vztahů mezi konkrétními kulturními systémy, regulativů vnitřní celistvosti, stability a fungování sociokulturních systémů, dynamiky těchto systémů, mechanismů kulturní adaptace, akulturace, difuze, celý komplex problémů vztahu společenského a individuálního v kultuře. Relativně samostatnou oblast v rámci této výzkumné roviny tvoří dějiny kultury, respektive kultur. Tato výzkumná rovina je vlastní doménou tradičních věd o kultuře, zejména pak sociální a kulturní antropologie, sociologie kultury a etnologie.

Problém kultury je v této rovině výzkumu vymezen již úžeji, konkrétněji a reflektuje systémy regulativů lidského jednání v konkrétních sociokulturních systémech, ve vztazích mezi těmito systémy a mezi těmito systémy a jejich životním prostředím. Pojmem kultury jsou označovány především systémy hodnot, norem, vzorů chování, kognitivních struktur, jimiž se řídí lidské jednání v rámci sociálních systémů a které především zajišťují stabilitu a fungování těchto systémů. Kultura je tedy chápána jako regulativ společenského života.

Tato rovina zkoumání kultury má z hlediska teorie a praxe mezinárodních vztahů největší význam, protože mezinárodní vztahy jsou vztahy mezi sociokulturními útvary v rámci globálního planetárního systému. Proto těžiště aplikace kulturně-teoretických poznatků bude spočívat právě v této oblasti.

3) Pojem kultury se dále používá v rovině reflexe individuální existence, v níž vedle filozofických problémů existenciálního charakteru vystupují do popředí konkrétní problémy individuálních a individualizačních funkcí kultury, úlohy kultury z hlediska integrity a rozvoje osobnosti, socializace, enkulturace, interiorizace kultury, celý komplex problémů spjatý s fenoménem odcizení jako kulturní dezintegrace osobnosti atd. Tuto rovinu zkoumání rozvíjejí především psychologické a pedagogické disciplíny, zasahuje do ní řada biologických a lékařských věd apod. Kultura je na této úrovni definována jako systém interiorizovaných hodnot a norem jednání, duchovní dimenze individuálního subjektivního světa, případně nepodmíněná schopnost tvořivé aktivity apod.

Ve všech uvedených rovinách je zkoumán tentýž fenomén – nadbiologicky vytvořený systém regulativů sociálního života, a to v první rovině z hlediska potřeb existence a rozvoje globálního, planetárního společenství (lidského rodu jako celku), v druhé rovině z hlediska stability, rovnováhy a fungování konkrétně historických sociálních systémů a v třetí rovině z hlediska integrity a rovnováhy individuální osobnosti. Tyto analyticky vymezené roviny fungování kultury se v reálném životě prolínají a nelze je od sebe oddělovat.

Z hlediska problematiky mezinárodních vztahů, která se týká celé planety, konkrétních sociálních celků i konkrétních individuí, je pochopení této jednoty důležité, protože nelze reálně oddělovat lokální a globální integrační procesy, lokální a globální ekologické problémy, nelze formovat vazby mezi sociokulturními celky bez respektování jejich vnitřní struktury a stability, která je zase závislá na kulturních regulativech adaptace konkrétních individuí do daného systému. Takto souhrnně je možné charakterizovat současný stav teoretických úvah na téma: Co je kultura?

V rámci sociálně-politické praxe (tj. i mezinárodní) má však pojem kultura zdánlivě odlišný význam. Tradičně chápána kultura představuje jednu z oblastí společenského života, která je situována vedle oblastí jiných, jako je ekonomika, politika, zdravotnictví apod. Je to oblast v podstatě rezortně vymezená působností ministerstev kultury a kulturních institucí. Obvykle jsou do této oblasti zahrnovány instituce umělecké, náboženské, někdy i vzdělávací atd. Toto pojetí kultury v praxi zcela dobře funguje, logicky vyplývá z organizace života společnosti, odráží institucionalizovanou podobu kultury a její sociální souvislosti.

Existují tedy vedle sebe dva zdánlivě odlišné, ale přitom funkční významy pojmu kultura – praktický a teoretický. Oba uvedené významy pojmu kultura (někdy nejsou ani v odborné literatuře rozlišovány, což vede k neplodným sporům, zda je kultura to či ono) reflektují rozdílné úrovně reality, které sice obě jsou projevem kultury, ale nelze je ztotožňovat. Vzhledem k odlišnosti a současně i funkčnosti obou významů pro analýzu mezinárodních vztahů je užitečné je přesně pojmově odlišit. Protože v pojmovém aparátu věd o kultuře nejsou ustáleny rozdílné termíny pro označení obou významů, jsou v rámci této statě pracovní použity pojmy:

- 1) Oblast kultury.
- 2) Kulturní dimenze sociální reality.

Zatímco značná část odborné literatury k problému kultury v mezinárodních vztazích je věnována oblasti kultury, tato stať se zabývá problematikou kultury ve smyslu kulturní dimenze. Samotný pojem kultury je také používán v tomto smyslu, tedy jako reflexe systému objektivizovaných i interiorizovaných regulativů sociálního života. Tato kulturní dimenze je jakousi „hlubinnou vrstvou“ sociální reality, která se projevuje ve všech oblastech sociálního života (tedy jak např. v oblasti ekonomiky, tak i v oblasti kultury, i když v každé z nich svým specifickým způsobem). Kulturní dimenzi sociální reality si většinou uvědomujeme pouze částečně, a proto je její poznání složitější. Z hlediska problematiky mezinárodních vztahů nebyly otázky jejího vlivu a konkrétních projevů v mezinárodním

životě dosud systematicky teoreticky rozpracovány. Dnes se však tyto otázky stávají velmi aktuálními.³ Zatímco oblast kultury může skutečně fungovat (a může být cílevědomě využita) jako most v mezinárodním životě, kulturní dimenze tohoto života může být naopak zdrojem rozporů, konfliktů a integračních bariér.

Kulturní systémy

Z hlediska integračních procesů, jež v současné době představují velmi důležitý faktor mezinárodního života, jsou teoreticko-metodologicky velmi významné poznatky vztahující se k systémovému charakteru sociokulturní reality. Pomáhají pochopit sepětí zdánlivě autonomních determinant mezinárodního života a imanentně rozporný charakter integračních procesů.

Princip systémového charakteru sociokulturní reality především znamená, že kultura je vždy spjata s určitým konkrétním sociálním systémem, představuje jeho neoddělitelný rys, dimenzi zajišťující jeho funkce a podmiňující mj. i jeho vztahy k jiným podobným systémům. Kultura musí být definována vzhledem k tomuto systému.⁴ Takovým systémem je na nejvyšší úrovni lidstvo jako celek, na nižších úrovních pak konkrétně historické sociální celky. Specifickou rovinu tvoří interiorizované kulturní systémy individuí jako prvků určitého sociálního systému.

Ve vztahu k sociálním systémům je i kultura systémovým útvarem. Na základě výše uvedené definice kultury pak lze kulturní systém definovat jako systém nadbiologicky vytvořených regulativů sociálního života – objektivizovaných i interiorizovaných –, které zajišťují vnitřní funkce sociálního systému, regulují jeho vztahy k jiným podobným systémům a k životnímu prostředí.

Tyto systémy jsou uspořádány hierarchicky, stejně jako sociální systémy. Vzhledem k složitosti vazeb mezi jednotlivými rovinami hierarchie sociokulturních systémů – a tedy i pro snazší orientaci v tomto problému – je vhodné určit základní rovinu sociokulturních systémů, s níž budeme při konkretizaci uvedených východisek v rámci problematiky mezinárodních vztahů pracovat. Metodologicky je v této souvislosti výhodné využít etnologického přístupu, který určuje etnikum jako základní jednotku klasifikace lidstva charakterizovanou především svou kulturní specifikou (vedle indikátoru jazyka, historicky územního a historicky hospodářského indikátoru). Kulturní systémy etnik a „etnosociálních“ útvarů (států) pak budou vystupovat jako základní jednotky v hierarchii kulturních systémů. Konkrétně to má význam např. v souvislosti s integrací Evropy, kde národní kulturní systémy vystupují jako dominantní úroveň v hierarchii kulturních systémů a je třeba uvažovat o vzájemných vazbách nejen mezi těmito systémy, ale také mezi těmito systémy a celoevropským hodnotovým paradigmatem apod.

Integrita, soudržnost určitého kulturního systému a podoba jeho strukturálních vazeb jsou vždy dány určitým jednotícím principem, specifickým pro každou sociokulturní jednotku. Výzkumy prokázaly, že v základech každé kultury spočívá určitý model, struktura hodnot a významů, jakýsi kulturní vzorec, který determinuje její specifikou. Většina badatelů se shoduje na tom, že pochopit určitý kulturní systém znamená objasnit jeho hodnotové paradigma.⁵

V návaznosti na tyto teoretické předpoklady se řada kulturních antropologů věnovala výzkumu hodnotového paradigmatu jednotlivých sociokulturních systémů (jednotlivých kultur). Teoretická zobecnění z těchto výzkumů přinesla mj. poznání, že hodnotové paradigma každé kultury je neopakovatelné, jedinečné a že ani jedna kultura nemůže být pochopena z hlediska hodnotového systému kultury jiné. Hodnotové paradigma představuje princip, kolem něhož se daný kulturní systém integruje a který je předpokladem tendence kulturního systému k vyšší vnitřní integritě. Tato „vnitřní“ integrační tendence kulturních systémů je obsažena již v klasických systémových teoriích kultury (Sorokin, Malinowski, Parsons).⁶

Problém integrace v kultuře je však mnohem složitější. Tato skutečnost souvisí s vnitřní strukturou kulturního systému, se vzájemnými vazbami mezi jednotlivými strukturálními složkami kultury a s jejich rozdílnou dynamikou. Podle mého názoru mohou právě tyto poznatky hrát významnou roli při reflexi integračních procesů v soudobé mezinárodní realitě.

Pokud jde o základní strukturální části kultury, byla v rámci teorií kultury rozpracována řada pojetí. Většina z nich je však konkretizací některého ze dvou nejobecnějších pohledů na vnitřní členění kultury.

Dynamika kulturních systémů a problémy integrace

První přístup má svůj historický kořen ve filozofické otázce vztahu materie a ducha v procesu lidské činnosti (novověká klasická filozofie, zejména Hegel). Základní oblasti kultury jsou rozčleňovány podle charakteru činnosti, která je jejich základem, a to především podle kritéria, nakolik jsou činnost a její výtvoři vázány na biologické potřeby a jejich uspokojování. Právě zde má své kořeny i užší chápání kultury jako výlučně kulturní duchovní. Podle klasické filozofie vycházející ze substancionální odlišnosti materie a ducha byla jako kulturní – tj. nadbiologická, nadpřirodní – určena pouze autonomní duchovní činnost člověka a její výsledky nevázané na biologickou existenci a na uspokojování biologických potřeb. Toto klasické pojetí kultury, které se z hlediska současné teorie zdá jako příliš úzké, se však promítlo do uvedeného rezortního vymezení kultury. Tento význam intuitivně přisuzuje tomuto pojmu také běžné povědomí.

Moderní antropologické pojetí kultury naopak vychází ze systémového pohledu na lidskou skutečnost, tj. zkoumá jednotlivé oblasti lidských činností a jejich výtvoři, jednotlivých součástí kultury v jejich sepětí a vzájemné podmíněnosti. Na jednotu strukturálních složek kulturních systémů je však nahlíženo s vědomím jejich specifiky, rozdílnosti, rozpornosti a vzájemné nezaměnitelnosti. Proto i uvedené užší pojetí kultury, které reflektuje pouze užší součást kulturního systému, dílčí oblasti kultury, má v rámci širokého antropologického pojetí své opodstatnění. Pro názornost připomenu dvě klasické koncepce:

1) Teorie Alfreda Webera o vztahu kulturních a civilizačních procesů⁷ člení kulturní systém tak, jak byl vymezen výše, na dvě odlišné strukturální složky: civilizaci a kulturu (tento pojem používá Weber v užším smyslu, ve smyslu kultury duchovní).

Civilizaci chápe tu oblast společenského života, která je pokračováním biologického přizpůsobování a slouží k realizaci materiální existence. Civilizační procesy znamenají racionalizaci života společnosti a zahrnují především prostředky ovládnutí přírody (technika), ekonomické, společenské a politické uspořádání (ekonomika, stát, právo). Společným znakem civilizačních fenoménů je jejich sepětí s přirozenými existenčními potřebami. V oblasti civilizace existuje pokrok, jehož mírou je stupeň uspokojování přirozených potřeb a existenční expanze. Civilizace je univerzální, šíří se univerzálně bez ohledu na sociální a etnická specifika. Je to soustava technických prostředků a způsobů ovládnutí přírody, která má praktický ráz. Je to sféra prostředků, sféra užití. Její vývoj je kumulativní proces, pokrok je měřitelný podle kritéria zdokonalování funkcionální efektivity civilizačních technik. Výsledky civilizace se snadno šíří a podléhají difuzi vzhledem k tomu, že jsou prakticky užitečné.

Kultura (z našeho hlediska v užším smyslu) je v pojetí A. Webera určena jako oblast hodnot, které jsou diferencované a obtížně přenosné, což vyplývá z relativnosti subjektivních hodnocení a postojů. V kultuře nelze mluvit o pokroku a neexistuje zde ani kritérium, které by bylo možné zdůvodnit stejně nesporně, jako je tomu u instrumentálních elementů civilizace. Percepce kulturních hodnot je rozvíjením duchovních kvalit, spotřeba civilizačních produktů je konzumpcí.

Weber při použití pojmů vychází ještě z klasické filozofické tradice. Jiní – zejména američtí – autoři se snaží o zvýraznění jednoty kulturního systému a používají takové pojmy, které by tuto jednotu vyjádřily. Nejčastěji se však tento terminologický problém obchází používáním pojmů materiální a duchovní kultura.

2) Podrobnější členění kulturního systému podává W. F. Ogburn,⁸ který se jeho jednotu snaží vyjádřit i terminologicky. Jeho koncepce je z hlediska našeho problému významná tím, že člení kulturní systém podle kritéria dynamiky jednotlivých částí. Z předpokladu systémového charakteru kultury vyplývá, že všechny strukturální oblasti kultury jsou navzájem propojeny a podléhají změnám ve vzájemných souvislostech. Z hlediska integračních procesů je podstatné, že tyto změny mohou probíhat v různém tempu a různými směry. Při určitém dynamickém impulzu nastává různá dynamická reakce a některé subsystémy a prvky se mění zákonitěji a rychleji, jiné pomaleji, jiné se nemění přímo a bezprostředně ve vazbě na původní dynamický impulz. Ogburn v této souvislosti hovoří o třech složkách kultury:

a) Kultura materiální, do níž zahrnuje tzv. technologicko-výrobní proces (tj. systém věda–technika–výroba).

b) Kultura nehmotná adaptivní, do níž zahrnuje ekonomickou, sociálně-politickou a právní formu.

c) Kultura nehmotná neadaptivní, což je v podstatě systém duchovních hodnot určitého sociálního systému.

Z uvedeného je zřejmé, že oblasti společenského života, které Weber zařazuje pod pojem civilizace, člení Ogburn na dvě samostatné oblasti s rozdílnou dynamikou. Podle jeho názoru je materiální kultura nezávisle proměnnou oblastí společenského života a je nositelkou kulturní změny.⁹ Kultura nehmotná reaguje na změny v této primární sféře rozdílně. Kultura adaptivní je závisle proměnnou, je ovlivněna změnami v primární sféře přímo a reaguje pouze s menším zpožděním. Naproti tomu kultura nehmotná neadaptivní reaguje na změny pouze zprostředkovaně. Rozdílná rychlost v dynamice kulturní změny vede k vzniku fenoménu, který Ogburn nazývá kulturní mezerou.

Obě výše uvedené koncepce jsou určitými svými momenty významné pro analýzu soudobých integračních procesů – Weberova koncepce svou charakteristikou civilizace a kultury (v užším smyslu) a Ogburnova teorie svým pojetím rozdílnosti dynamiky jednotlivých strukturálních složek kulturního systému. Z využití obou teorií pro naši analýzu však vyplývají určité pojmové těžkosti. Proto pro potřeby této statě jsou použity následující pojmy. Pojem civilizace, civilizační procesy pro oblast vymezenou Ogburnem jako kultura materiální. Tento pojem je použit proto, aby byla zřejmá návaznost na Weberovu charakteristiku těchto procesů. Ze stejného důvodu je použit pojem kultura (v užším smyslu) pro sféru označovanou Ogburnem jako kultura neadaptivní. Namísto Ogburnova pojmu kultura nehmotná adaptivní je použit pojem složka sociálně-institucionální.

Z uvedených teoretických námětů vyplývá, že jednotlivé složky kultury jsou vymezeny současně jak z hlediska jednoty a vzájemné podmíněnosti, tj. jako strukturální části kulturních systémů, tak i ve své specifičnosti a rozdílnosti, ve svých odlišných funkcích v životě společnosti a rozdílných dynamických tendencích. Konkretizace těchto východisek má při analýze současné globální sociální reality a integračních procesů v ní probíhajících svůj zásadní význam.

Civilizační procesy zřetelně velmi dynamicky směřují k globální integraci. Tato tendence je teoreticky i empiricky podrobně zmapována. Jejím bezprostředním důsledkem je dnes již výrazná existenční závislost jednotlivých společenských útvarů planety.¹⁰ Kulturní procesy (v užším smyslu) naopak tendují k fixaci a vnitřní integraci kulturního systému. Civilizace směřuje k integraci „vnější“, tj. k vytváření vyšších systémů, kultura (v užším smyslu) k integraci „vnitřní“, tj. k vyššímu stupni integrity stávajícího kulturního systému.

Rozdílnost integračních tendencí se konkrétně projevuje v tom, že zatímco civilizační procesy mají tendenci k globální integraci, jejich sociálně-institucionální forma má dnes maximální a velmi vzdálený horizont – kontinentální integrační úroveň přinášející možnost riskantního blokového uspořádání světa. V oblasti kultury (v užším smyslu) probíhá dnes integrace na úrovni etnosystémů, což z hlediska globální a kontinentální integrace je diferenciální tendence. Vycházíme-li z principu systémové povahy sociokulturní reality, kde

všechny tyto procesy představují strukturální složky, tj. jsou poznávány ve vzájemné propojenosti a podmíněnosti, pak uvedený konflikt integračních procesů je obsažen jako imanentní moment sociokulturního systému. Obě rozporné tendence – vytváření kulturního metasystému i vnitřní integrace kulturních systémů – tvoří jeden reálný proces a mj. i na tom je třeba založit pochopení rozporů, které integrace přináší, jejich řešení i tvorbu bariér proti jejich extrémnímu narůstání.

Jak již bylo řečeno, tři uvedené složky tvoří organizaci kulturního systému (v širším smyslu) a jejich rovnováha determinuje stabilitu a rovnováhu společnosti jako celku. I když čistá rovnováha v realitě neexistuje, v dějinách – v rámci uzavřených lokálních společností – byly přirozeným vývojem vyrovnávány rozdíly v dynamice jednotlivých strukturálních složek i vzniklé kulturní mezery a pokud ne, pak se lokální sociokulturní systém rozložil a postupně zanikl. Kvalitativně nová situace však nastala s rozmachem civilizační expanze počínaje průmyslovou revolucí. Využijeme-li Ogburnova konceptu kulturní mezey a budeme-li jeho pojem parafrázovat, pak můžeme současný stav ve vztahu civilizací a kulturních (v užším smyslu) procesů nazvat globální kulturní mezerou. Prudká dynamika civilizačních procesů porušila přirozenou rovnováhu tří uvedených strukturálních složek kulturního systému, a to v globálním, planetárním rozměru. Většina autorů zabývajících se globální problematikou považuje tuto disproporcii za nebezpečnou z hlediska porušení základních existenčních předpokladů lidského rodu. Kulturní historik H. E. Barnes např. hovoří o tom, že nepodaří-li se dosáhnout synchronizace mezi civilizací a kulturou (v užším smyslu) stojí lidstvo na prahu existenční katastrofy.¹¹

Fenomén „ztráty kultury“ nemá pouze negativní sociálně-psychické důsledky, jimž (v souvislosti s problémem odcizení) byla věnována řada filozofických i vědeckých studií.¹² Znamená mnohem širší krizi, která zasahuje všechny podstatné dimenze lidské skutečnosti. Jak se shodují všechny globální analýzy, znamená „ztráta kultury“ všeobecnou ztrátu regulativů lidské činnosti, která má za následek soudobé globální problémy lidstva. Degradaci kultury (v užším smyslu) likviduje extrémní civilizační expanze svou vlastní pojistkou.

V tomto bodě teoretických úvah stojíme před otázkou možností a mezí integrace kulturních systémů. Z hlediska zvoleného pojetí kultury (kdy rozpor integračních tendencí civilizačních a kulturních procesů vystupuje jako vnitřní rozpor dynamických tendencí kulturních systémů) se jako historicky nezbytná jeví harmonizace dynamiky jednotlivých složek. Ovšem kulturní procesy (v užším smyslu) jsou řádově dlouhodobější než civilizační procesy. Je tedy jejich synchronizace vůbec možná? Z hlediska kultury (v užším smyslu) by se jednalo o cílené a stimulované urychlení integrace směrem k obecnějšímu systému (např. k evropskému či celoplanetárnímu). Jsou však úvahy o kulturní integraci vůbec oprávněné, je vůbec možná integrace v oblasti kultury? Určitá část badatelů, kteří se zabývají globální problematikou, hovoří naopak o nezbytnosti zpomalení rychlosti civilizačního růstu.

Těmito otázkami a řadou dalších, které s nimi souvisejí, se však věda dosud systematicky nezabývala a úvahy o nich mají prozatím velmi obecnou a abstraktní podobu. Přitom např. v souvislosti s integrací Evropy jsou tyto otázky velmi aktuální. Je to mj. otázka oprávněnosti myšlenky evropské kultury, existence předpokladů pro rozvinutí evropského hodnotového paradigmatu, otázka vztahu dvou kulturních okruhů v Evropě (římského a byzantského) a možností jejich kulturního sblížení, otázky specifiky evropských národních kultur jako historicky velmi silně fixovaných kulturních systémů a možností jejich integrace, jejich vztahu k případnému cílevědomě rozvíjenému celoevropskému hodnotovému paradigmatu a řada dalších otázek.

Subjektivní forma kultury

Druhým hlediskem, z něhož jsou vymezovány základní strukturální oblasti kultury, je hledisko, jehož filozofickým základem je otázka vztahu člověka a světa, který ho obklopuje (princip subjekt-objektového vztahu, Fichte, Hegel). Kultura je pak nahlížena ve vztahu

dvou forem – interiorizované (subjektivní) a objektivizované (předmětné). Kromě výchozích filozofických úvah na téma rozvoje lidských schopností a potřeb v procesu poznávání a přetváření skutečnosti (které mají své kořeny v osvícenství) rozpracovaly tento úhel pohledu především psychologické a pedagogické disciplíny. Nový impulz získal tento směr výzkumu v posledních desetiletích, kdy se velmi dynamicky rozvíjejí tzv. kognitivní směry, včetně kognitivní antropologie. Výzkumy realizované na tomto poli mají už zcela konkrétní uplatnění v mezinárodní oblasti, a to v souvislosti s tzv. mezikulturní komunikací. Rozpracování těchto otázek je třeba považovat za velmi významný přínos kulturních věd k problematice mezinárodních vztahů. A to jednak z hlediska zvyšování efektivity mezinárodního jednání prostřednictvím pěstování mezikulturně komunikačních kompetencí a přípravě lidí na efektivní zvládnání mezikulturních situací, jednak z hlediska využívání mezikulturní komunikace jako nástroje „kulturní integrace“.

Kognitivní antropologie¹³ konkretizuje princip specifičnosti kulturních systémů a zkoumá nakolik kultura determinuje způsoby vnímání, hodnocení a chování příslušníků daného sociokulturního systému. Zkoumá systémy sdílených myšlenek, pojmové modely atd., které jsou podkladem pro utváření životního způsobu určité společnosti, způsoby organizace vnímání, myšlení a prožívání. Studium lokálních kultur jako jedinečných systémů vnímání a chování se v 70. a 80. letech zabývala řada výzkumů, které potvrdily předpoklad, že kultura ve smyslu nadindividuálního systému hodnot, norem, vzorů atd. jednání zásadně determinuje kognitivní struktury individuí i skupin, které k němu patří.

Pokud jde o mezikulturní komunikaci, tato problematika není u nás prozatím příliš rozpracována. Jedná se o komunikační proces mezi individuálními a nadindividuálními subjekty, které patří k rozdílným kulturním systémům, a proto vstupují do komunikačního procesu s rozdílnými kognitivními a behaviorálními strukturami a vzory. O efektivnosti mezikulturní komunikace lze hovořit, pokud v procesu interakce nedochází k zkreslení předávaných informací, které by vyplývalo z rozdílnosti daných kulturních systémů. Vzhledem k tomu, že mezinárodní vztahy představují z určitého hlediska specifické komunikační procesy mezi rozdílnými kulturními systémy, je tato výzkumná oblast velmi aktuální.

V zahraniční literatuře je problém mezikulturní komunikace nejpodrobněji rozpracován z psychologického a pedagogického hlediska.¹⁴ Je to pochopitelné, protože bezprostředním praktickým stimulem rozvoje této problematiky byla a je snaha zefektivnit politické i hospodářské kontakty a konkrétní mezinárodní jednání. To předpokládá přípravu lidí pro tyto úkoly. Cílem výchovy k mezikulturní komunikaci je osvojení a rozvinutí schopnosti jednat s příslušníky odlišných kultur bez zkreslení předávaných informací, efektivně působit v rámci odlišné kultury apod. Naplnění tohoto cíle předpokládá pochopení specifiky vlastní kultury, její lokální ohraničenosti a tím i překonání podvědomého etnocentrického postoje, pochopení odlišnosti jiných kultur a faktu odlišnosti kultur obecně, schopnost komparace rozdílných kulturních modelů, schopnost podílet se na vytváření společného kulturního konsenzu v průběhu komunikace (jednání) jako předpokladu efektivního fungování komunikačního procesu.

Významné je osvojení schopnosti dvou metod vnímání odlišné kultury – „vnitřního“ a „vnějšího“ přístupu k zkoumání určitého kulturního prostředí. Vnější přístup (tzv. etická metoda) vychází z kulturních schémat pozorovatele, interpreta, pokud je příslušníkem jiného kulturního systému. Odlišná kultura je studována pouze objektivem jeho vlastního kognitivního aparátu bez respektování kognitivního schématu dané cizí kultury. Uplatnění pouze tohoto hlediska znamená však deformaci původních kulturních významů. Vnitřní hledisko (tzv. emická metoda) umožňuje pochopit a popsat kulturní jevy z pohledu členů zkoumané kultury v jejich vlastních kategoriích, pojmových modelech a podle jejich vlastních kognitivních struktur.¹⁵ Každý z obou přístupů pak přináší poněkud odlišný obraz. Všechny takové obrazy lze ovšem považovat za legitimní, protože jsou konzistentní se svou výchozí kognitivní mapou. V mezikulturní komunikaci, zejména tehdy, kdy má vést k důležitým mezinárodním rozhodnutím, je důležité poznat a využít tyto možnosti vidět

určitou kulturu jako syntetický obraz několika pohledů (obrazů) při vědomí specifické odlišnosti každého z nich.

Jak potvrzují zkušenosti, vyžaduje mezikulturní komunikace od účastníků i další subjektivní předpoklady, jejichž rozvíjení by se mělo stát samozřejmou součástí odborné přípravy lidí profesionálně působících v mezinárodní sféře. Vedle ryze odborné přípravy (zvládnutí jazyka, dějin apod. určité kultury či kultur) je pro mezikulturní komunikaci důležité rozvinutí jednak určitých obecných mentálních kompetencí, jako je flexibilita, přizpůsobivost, schopnost empatie apod., jednak určitých kognitivních kompetencí, z nichž vedle již zmíněného odlišení a realizace etické a emické metody jmenujme schopnost kritického a srovnávacího myšlení, které předpokládá schopnost poznat jednotlivé části kultur a chápat jejich vztahy vůči sobě i vůči celku.

Akademická pracoviště se zatím zamýšlejí nad způsoby, jak problematiku mezikulturní komunikace vyučovat, zda tyto znalosti rozvíjet jako součást všeobecného vzdělání, nebo samostatně a specificky jako součást příslušných oborů (příprava diplomatů, příprava ekonomů působících v mezinárodním obchodě, příprava odborníků na zahraniční cestovní ruch apod.). Vedou se diskuze, navrhuji se a zkoušejí různé cesty. Určité zkušenosti má americké školství, kde již existuje bohatá škála odborné literatury k těmto otázkám.¹⁶

Zatímco v zahraničí má tato součást přípravy profesionálů pro mezinárodní vztahy již svou tradici,¹⁷ u nás prozatím vědomí její důležitosti a nezastupitelnosti chybí. Přitom všechny uvedené kompetence jsou významnou profesionální výbavou pracovníků působících v mezinárodní oblasti, protože neustále vstupují do kontaktu s partnery z odlišných kultur.

Schopnost mezikulturní komunikace se ukazuje stále výrazněji jako nezbytná součást celkové profesní vybavenosti, a to nejen u lidí profesionálně působících v mezinárodních vztazích. Měla by se stát všeobecnou kompetencí proto, že se lidé i instituce v jednotlivých zemích stále více dostávají do styku s lidmi z rozličných kultur. Jejich počet stále narůstá. Např. v USA se předpokládá, že koncem tohoto tisíciletí polovina celé společnosti bude pracovat v rámci nějaké mezikulturní situace. Proto se uvažuje o tom, že by se mezikulturní komunikace měla stát součástí všeobecného vzdělání pro většinu lidí.

Stimulem rozvoje oboru je také expanze mezinárodních komunikací. Prognózy předpokládají,¹⁸ že v období informační společnosti v důsledku bezprostřední dosažitelnosti informací poroste vzájemná závislost jak mezi jednotlivci, tak mezi zeměmi, což povede k větší propojenosti institucí i společností. Současně takové přenašeni informací a znalostí znamená určité riziko, pokud jde o kulturní prostředí, do něhož je tato informace importována. Z kulturního hlediska je třeba provádět hodnocení znalostí a informací, jejich vhodnosti a použitelnosti v jiném kulturním prostředí a možných pozitivních či negativních důsledků jejich importace.¹⁹

V této souvislosti se také hovoří o nové profesní kategorii „kulturních tlumočnicků“ nebo „kulturních zprostředkovatelů“, kteří by zajišťovali, aby obsahy informací, jež procházejí procesem mezikulturní komunikace, byly komunikátory i komunikanty interpretovány stejně, aby informace nesla původní význam, byť vysílaný a přijímaný na základě odlišných kognitivních a percepčních schémat.

Na rozdíl od výše zmíněného psychologického a pedagogického pohledu nebyl zatím problém úlohy mezikulturní komunikace jako faktoru integračních procesů rozpracován. Je ovšem zřejmé, že v procesu mezikulturní komunikace se vytvářejí předpoklady a prvky obecnějších kulturních systémů tzv. „řetěti kultury“,²⁰ a to prostřednictvím hledání a vědomého formování společných, obecnějších kulturních prvků, které stojí nad oběma kulturami vstupujícími do komunikačního procesu. Vytvářejí se tedy integrační impulzy vycházející ze dvou či několika odlišných kulturních systémů a směřující k metasystému.

Komunikace je tradičně definována jako „výměna významů mezi lidmi“, která „je možná v míře, s níž mají individua společná poznání, potřeby a postoje“.²¹ U prosté komunikace, uskutečňované v rámci jednoho kulturního systému, existuje jako její předpoklad určitý konsenzus, tj. soubor sdílených významů, na jehož základě jsou lidé schopni se vzájemně dorozumívat. V případě mezikulturní komunikace tento konsenzus neexistuje, naopak poznání,

potřeby a postoje těch, kteří do komunikačního procesu vstupují, jsou rozdílné. Vstupní situace pro jednotlivé účastníky komunikačního procesu je tedy odlišná a určité společné hodnotové struktury se vytvářejí až jako výsledek celého procesu.

Tyto integrační „impulzy“ představují podstatný charakteristický rys mezikulturní komunikace a současně i moment, který by mohl být systematicky využíván při kulturní integraci jako její přirozený mechanismus. To je další okruh otázek, jenž však dosud není předmětem systematické vědecké pozornosti, ale podle mého názoru je to aktuální úkol v rámci problematiky kulturní dimenze mezinárodních vztahů.

Poznání specifičnosti a jedinečnosti kulturních systémů a specifičnosti kognitivních struktur, které vedlo k rozvoji teorie a praxe mezikulturní komunikace, zpětně vyvolalo otázku možných jednotících faktorů. Možnost vytváření obecnějších kulturních prvků v procesu mezikulturní komunikace je založena na již existujících (v reálné či latentní podobě) hodnotových předpokladech tohoto vyššího systému. Např. s globálními problémy, které odhalily sepětí lidstva jako celku, vystoupily do popředí hodnoty všelidského charakteru, s problematikou integrace Evropy se stále častěji diskutuje o evropském hodnotovém paradigmatu a o jeho historické oprávněnosti. Diskutuje se nejen o těchto hodnotových předpokladech, ale i o společných kognitivních „superstrukturách“, „superkategoriích“ (ve smyslu Kantových apriorních kategorií), které organizují specifické konfigurace kognitivních struktur.²²

Všechny tyto otázky mohou být v budoucnu zajímavým námětem při úvahách o možnostech a mezích kulturní integrace. Prozatím však je třeba formulovat a podrobně rozpracovat základní teoretické předpoklady a směry výzkumu kulturní dimenze mezinárodních vztahů. V rámci této stať jsem upozornila pouze na některé možné okruhy otázek, na něž by mohl kulturně-teoretický pohled na mezinárodní problematiku pomoci efektivně odpovědět.

¹ Termínem vědy o kultuře označujeme ty vědní disciplíny, které rozpracovávají obecná teoretická pojetí kultury, tj. obecnou teorii kultury. Jsou to především tradiční sociální vědní disciplíny jako kulturní a sociální antropologie, sociologie, etnologie, historie. Dále k rozvoji teoretického poznání kultury přispěla psychologie, sociální psychologie, lingvistika apod.

² Srov. Kroeber, A. L., Kluckhohn, C.: *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*. Cambridge 1952. Viz též Harris, M.: *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture*. New York 1968.

³ Viz *Culture and International relations*. Ed. by Jongsung Chay. New York, London 1991.

⁴ Viz Kroeber, A. L., Parsons, T.: *The Concepts of Culture and Social System*. *American Sociological Review* 5/1958.

⁵ Hodnoty ve smyslu kolektivního fenoménu jsou určeny jako strukturotvorný element kultury a kategorie hodnoty je používána jako základní gnozeologický nástroj studia jednotlivých kultur, subkultur i kulturních prvků. Pojem hodnotové paradigma vyjadřuje konfiguraci základních hodnot, která je principem organizace a integrace určitého kulturního systému. Srov. např. Kroeber, A. L.: *Configurations of Culture Growth*. Berkley and Los Angeles 1944.

⁶ Viz Parsons, T.: *Social System*. New York 1952. Dále viz Sorokin, P.: *Social and Cultural Dynamic I-IV*. New York 1937-1941. Viz též Malinowski, B.: *Scientific Theory of Culture*. London 1944.

⁷ Viz Weber, A.: *Ideen zur Staats- und Kultursoziologie*. Karlsruhe 1927. Podobně též Weber, A.: *Kulturgeschichte als Kultursoziologie*. München 1950.

⁸ Viz Ogburn, W. F.: *Social Change with Respect to Culture and Origin Nature*. Chicago 1922. Podobně též White, L. A.: *The Science of Culture*. New York 1949.

⁹ V této souvislosti lze abstrahovat od problému, který vyvolal řadu kritických připomínek k Ogburnově teorii. Totiž, že určil materiální kulturu jako determinující složku. Z hlediska našeho problému je podstatné poznání rozdílné dynamiky jednotlivých složek kulturního systému.

¹⁰ Viz King, A., Schneider, B.: *První globální revoluce*. Bratislava 1991.

¹¹ Viz Barnes, H. E., Becker, H.: *Social Thought from Lore to Science*. Washington 1952.

¹² Z tohoto hlediska se problémem nivelizace kultury zabývali např. představitelé Frankfurtské školy. Viz Adorn, T. W., Horkheimer, H.: *Dialektika osvícenství*. V této knize je rozebrána expanze „kulturního průmyslu“ a její negativní lidské důsledky, ztráta hodnotového náboje jako jedna z podob odcizení.

¹³ Kognitivní antropologie je výzkumný směr v rámci kulturní antropologie, který zjišťuje, jak příslušníci určité kultury vnímají, popisují, interpretují a hodnotí svět a události a jak noetické (podvědomé i vědomé) struktury determinují chování lidí v tom kterém sociokulturním systému. Základy kognitivní antropologie položil v průběhu 60. let americký kulturní antropolog W. H. Goodenough. Srov. Goodenough, W. H.: *Culture Anthropology and Linguistics*. In: *Anthropology, the Cultural Perspective*. New York 1975.

¹⁴ Viz *Handbook of International and Intercultural Communication*. Newbury Park, Calif.: Sage, 1989. Dále viz *Theories in Intercultural Communication*. Newbury Park alif.: Sage 1988.

¹⁵ Koncepci emické a etické metody studia kultur rozvinul na základě využití metodologického aparátu lingvistiky americký badatel K. L. Pike. Podle jeho předpokladu lze aplikovat v antropologických výzkumech kultury princip fonemické a fonetické analýzy, kterou lingvistika využívá při studiu jazyka. Emické hledisko („emic“ z „phonemic“) představuje vnitřní, imanentní aspekt zkoumaného sociokulturního systému, zatímco hledisko etické („etic“ z „phonetic“) reprezentuje vnější aspekt zkoumané reality. Etické hledisko, typické pro tradiční antropologické výzkumy, staví na vnějším popisu konkrétních kultur a jejich komparaci podle jasně a předem stanoveného teoretického schématu, který vychází z kognitivních struktur pozorovatele. Viz Pike, K. L.: *Language in Relation to the Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. The Hague 1967.

¹⁶ Viz Hernandez, H.: *Multicultural Education*. New York 1989.

¹⁷ Např. na London School of Economics and Political Science existovala Katedra kulturní a sociální antropologie již ve dvacátých letech, kdy stál v jejím čele slavný kulturní antropolog polského původu Bronislaw Malinowski.

¹⁸ Srov. např. Williams, F.: *The Communications Revolution*. Beverly Hills: Sage 1982. Dále též Masuda, Y.: *The Information Society as Post-Industrial Society*. Tokyo 1981. Viz též Dizard, W.: *The Coming Information Age: An Overview of Technology, Economics and Politics*. New York 1982. Viz též King, A., Schneider, B.: *První globální revoluce*. Bratislava 1991.

¹⁹ Srov. např. Betances, S.: *The Media and Multicultural Societies*. In: *Intercultural Skills for Multicultural Societies*. Washington D. C. 1987. Dále též Harms, L. S.: *Intercultural Communication*. New York 1973.

²⁰ Viz Ussem, J.: *Americans as Governors Natives in the Pacific*. *Journal of Social Issue* 4/1946.

²¹ Kretch, D., Crutchfield, R. S., Ballachey, E. L.: *Individual in Society*. New York 1962, s. 275.

²² Viz Kluckhohn, F., Strodtbeck, F. L.: *Variations in Value Orientations*. Westport, CT: Greenwood 1961.